

„S ah, szabadság nem virul”

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A *Hymnus*ban, mint ismeretes, azelőtt, hogy a haragvó Isten bűnei miatt elkezdené villámaival sújtani a bűnös magyar nemzetet, olyan képeket vonultat fel Kölcsey Isten áldásainak jellemzésére, amelyeket egyenként azonosítani lehet a magyar történeti hagyomány toposzaival: az ígéret földjének elfoglalása, annak paradicsomi bősége, a magyaroknak adott győzelem a későbbi két nagy halálos ellenesség, a török és az osztrák fölött.¹ A lényeg az, hogy mindezen áldások a nemzetet virulásra, virágzásra ösztönözték: „Árpád hős magzatjai / Felvirágoznak.” A bűnhődés egyes szakaszait azonban a költő korántsem azzal a módszerrel szerkesztette meg, mint az áldás korszakait. Érthető, hiszen itt a költő szándéka szerint, amelyet az alcím is tanúsít,² egy kortárs beszél, azaz valaki, egy prédikátor, egy vátesz, mondjuk 1541, Buda elfoglalása és a 16–17. század fordulója közötti korszakban.³ Ezért nem nevez meg senkit, tehát igen sok emberre, csoportra, pártra, felekezetre gondolhatunk, amikor például üldözöttekről, bujdosókról, levert hadakról, az áldozatok csonthalmairól beszél. A költemény ezen részének utolsó versszaka, amely a variánssal megoldott és így az első szakaszt felidéz, illetve továbbmozdító utolsó versszak előtt foglal helyet, annyiban kompaktabb az előzőknél, hogy az általánosnak vehető sirámot köti ugyan konkrét eseményhez, de úgy írja körül, hogy ha akarjuk, rá is lehet ismerni. Mint tudjuk, kritikusan közül rá is ismert a Fenyéry Gyula álnéven publikáló kiváló irodalmár, Vörösmarty barátja, Stettner (Zádor) György. Ő ugyanis Petthó Gergely *Rövid magyar krónikájában* találta meg az 1582. évnél azt az adatot, amelyből Kölcsey meríthette és merítette is a verse háttéréül szolgáló történetet, egy véres életképet a hivatalosan nem háborús, hanem békekötés által szabályozott mindennapokból a török hódoltság és a Magyar Királyság dunántúli határvidékéről.

„ANNO 1582.

A' Törökök a' Balatoni jégen által jövének és a' Keménes allyát Vasvár megyében rablátk, kiket Keszelnél, vissza tértekben, Majtini László a' Pápai Kapitány, és Petthó Kristóf a' Keszelyi Kapitány igen megverének.

A' Sziget Vári kis Haszanbég Csákánál a' Rábán által méne hadával, es Vasvármegyében sokat rabolván békével téré vissza hadával. Sók Nemes ember gyermekét, és Nemes Asszonyokat vivén rabságra magával, mivel hogy jövetelének, sohot semmi híre nem vala. Honnan mindenestül 340. rabot hozott-el magával.

Ugyan azon esztendőben, Serédi Mihály, az Egriekkel, a' Füleki Sásvárbéget Onodnál ismét igen meg-veré, itt 1500. Török eset halva, és elevenen, 18. Zászlót nyertek tőllek.”⁴

Mint közismert, Kölcsey közvetlenül a *Hymnus* után, amelyet 1823. január 22-én fejezett be, *A' Csákányi vérményegző* című románcán dolgozott, amelyet április 18. és 21. között véglegesített.⁵ Azonban hozzá kell tenni még egy forrást, hiszen Petthó Gergely nem említi, hogy milyen alkalomból is gyűlt össze annyi nemes úr és nemes asszony a Vas megyei Csákányba. Ezt Istvánffy Miklósból tudhatjuk meg, akit mint egyik forrását, Petthó Gergely maga is megemlíti.⁶ Istvánffy pedig így ír az 1582. esztendőről, nagy művének 25. könyvében:

„[Szigeti Haszon bég az mieinket pusztítja.]

Megcsendesítettén akkor [ti. az országgyűlés lezárása után – Sz. L.] némineműképpen az honvaló háborúságok, az csehországi gyűlésre, Bécsben hagyván maga képében dolgainak igazgatására Ernestus öccsét, Prágába méne [ti. I. Rudolf király, aki megsértődött a magyar rendekre – Sz. L.], s valamennyi ideig minden dolgok csendességben lőnek, míg az békességet nem szenvedhető ellenség az innétsó Magyarországnak részeire, melyek az elmúlt esztendőkbén épen maradtak volt, újonnan ki nem ütött volna. Mivel szigeti Haszon bég igen kised ember lévén, s arraképest vezetőkévé is az dolgoknak valóságától magának találván, nagy erős török haddal a Rába folyóvizén Csakanyánál [Csákánynál] Körmöndhöz nem messze általköltözék, és ott néminemű nem szintén alávaló rendű emberekre, kik történet szerint akkor menyegzőben lakoztanak, reménten [itt: váratlanul – Sz. L.] ráütvén, a menyegző s az öröm is hirtelenséggel siralomra, zokogásra fordulván, rész szerint levágta, rész szerint rabságra vitte, s ugyanazon egy rohanással az falut felprédálta s gyűjtotta. Egyedül Potondi Farkas, régi katona, amely házban a menyegzőből szaladott vala, a törököktől erősen ostromoltatván, azt vitézül megoltalmazá, s mind magát, s mind az ott bent lévőket, puskákkal forgolódván, épen megtartá.”⁷

Még egy dolgot kell – kiegészítés gyanánt – megemlíteni a verssel kapcsolatos, és Szabó G. Zoltán által hiánytalanul feltárt szakirodalommal kapcsolatban. Ez nem egyéb, mint Kölcsey azon levelének egy passzusa, illetve e passzus értelmezése, amelyben mintegy bemutatja a levél mellékleteként küldött költeményt, a *Vérményegzőt* legjobb barátjának, Szemere Pálnak. Idézzünk tehát a levélből: „A csákányi menyegző nem egyszerű régi tónban van írva. Ez a Kisfaludy módjához hasonlít. A stílus komolyságára értem a hasonlítást, ámbár a végén játékokat készakarva szövtem bele, hogy a románc tónjához közeledjen. *Egyéberánt itt is, mint más dolgozásaimban, szüntelen jelenvalót éneklek. Kisfaludy pedig mindég múltat.*”⁸ (Kiemelés tőlem, Sz. L.) Szabó G. Zoltán magyarázatot keres arra az ellentétre,

Orlai Petrich Soma: Perényiné a mohácsi csata után összeszedi a halottakat, olaj, vászon, 48 x 81 cm, 1860-as évek (Magyar Nemzeti Galéria)

amelyet Kölcsey állít fel Kisfaludy románcai és a sajátja között. A különbség a jelenvalóság és a múlt. A szövegkiadó nem csupán saját elemzését adja, hanem a régebbi szakirodalomból Horváth Jánosnál és Borbély Szilárdnál talál még az ő felfogására hasonlító megállapításokat.⁹ Én viszont szeretném arra felhívni a figyelmet, hogy az én értelmezésem szerint a tón különbsége itt nem jelent más, mint azt, hogy *A' csákányi vérményező* mindig jelen időt használ, tehát drámai erővel állítja elének az eseményeket, és nem pedig a Kisfaludy-féle múltat, amely természetesen az epikai elbeszélés szokásos eszköze. Kölcsey tehát a grammatikai választás stilisztikai értékét emeli ki Szemerének írott levelében, és ebben találja meg a saját eredetiségét.

Lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy ez a jelenvalóság összefügg a *Hymnus* szóban forgó utolsó előtti szakaszának azzal a szándékával, illetve azzal a sugallatával, hogy itt van most az örök jelen, a jelenvalóság, az az idő- és tér-koordináta, amelybe a verset éneklő papot, prédikátort, váteszt a költő belehelyezte. Vagyis a 16. század utolsó évtizedének kezdetéig – ugyanis 1591-ben, hivatalosan csak 1593-ban, elkezdődött a tizenöt éves vagy más elnevezéssel hosszú háború –, amikor egymással örök békeben él az a két ellenség, a Habsburg és a török, akiket korábban olyan dicsőséggel nyögöttünk Bécsben, illetve plántáltunk sáncára zászlót Egyiptomban.¹⁰ Közben a magyarság pedig zavartalanul pusztul. És mivel a nőket is elvitték vagy helyben megerősszakolták és levágták, és a gyerekeket is elvitték rabszolgának, a népszaporulat láthatólag nem virul, azaz a magyar történelem első, Zrínyi által később ószövetséginek nevezett részében, amelyet Bonfini tárgyalt, Árpád hős magzatjai még felvirágozhatnak, a második, Zrínyi által újszövegségi korszaknak nevezett történése, Istvánffy már csak arra tud példát hozni, ahol nemcsak a csaták után, vert hadunk csonthalmain zengett a győzelmek ének, hanem a „békés” mindennapok legbensőbb, mondhatni privát világába (ennek eléggé ősi szimbóluma a menyegző) is behatol az ellenséges halál. Tehát „S ah

szabadság nem *virul* / A holtak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből.” Természetesen az „árva” szó használata itt archaikus, nem csupán a beszélő, illetve a hozzá rendelhető férfi és női felnőtt olvasóréteg gyermekeit jelenti, mint ha már a beszélő és nemzedéktársai mindenestől el is hullottak volna, tehát mintha egy kihalt nemzet nevében beszélne, ahol a maradék már nem nevezhető szabad embernek, vagyis egy nemzet tagjának, csak rabszolgának, akinek mégcsak reménye sincs a szabadulásra. Hanem jelenti természetesen a megerősszakolt, levágott vagy elhurcolt asszonyokat is, és akik özvegyen maradtak lemészárolt vagy elhurcolt férjüktől vagy jegyesüktől.

Nyilvánvaló, hogy mindez a siralom megváltás után kiált. A megváltás reményét azonban majd csak a befejező, az elsőt variáló versszakban fogja felvillantani a költő, abban a könyörgésben, amely a kódát jelzi, az első strófa variációjaképpen, hiszen így ír: „Szánd meg, Isten a magyart, / Kit *vészek* hányának, / Nyújts feléje védő kart / *Tengerén* kínjának.” Kölcsey természetesen a Máté evangéliumában szereplő viharra célzott, ahol Jézus hirtelen felébresztve megmenti és megvizsgálja a már-már elsüllyedéstől rettegő apostolokat (Mt 8,23–27). Természetesen a 19. századi olvasók nagyobbik része még valószínűleg ismer- te azt, hogy az archaikusan szinonimaként használt „vész” és „vihar” ugyanazt jelenti, és hogy az evangéliumokban szereplő tenger nem más, mint a modern földrajz szerint csak tónak nevezett vízfelület, a Galilei-tenger (avagy -tó).

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az alcímben szereplő „zivataros századai” sokkal erőteljesebb, mint a mai, kissé elkoptatott nyelvhasználat alapján gondolhatnók, ugyanis a „zivatar” szó Kölcsey korában még sokkal erőteljesebb léggöri jelenségre vonatkozott, mint ma, amikor inkább a „zápor” jelentéstartományával érintkezik. Tehát tulajdonképpen a „vész”, amely a vers vége felé tengeri viharral akarja elsüllyeszteni a nemzet hajóját, már ott van a címben is! Lássuk csak, mit ír a Czuczor–Fogarasi-szótár:

„ZIV, pusztá gyök *zivar*, *zivatar* szókban; I. ZIVATAR ZIVATAR, (ziv-at-ar) fn. tt. *zivatar-t* tb. ~ok, harm. szr. ~a. Zsibongó, zajongó, dörgő, fürgeteges idő, égi háború, szélvész, különösen kavargó széllel járó hófuva-tag, hózivatar. *Zivatar készül* (km.), mikor a zsémbes házi asszony haragosnak látszik. Gyöke ziv természeti hangutánzó; s rokona *zih*, *zeg*; 1. ZIH; ZEGERNYE. ZIVATAROS, (ziv-at-ar-os) mn. tt. *zivataros-t*, v. ~at, tb. ~ak. Zivatarral járó, fürgeteges, szélvész, égháborús. *Zivataros eső, zápor, hó.*”¹¹

„VÉSZ [...] 1) Állapotváltozás, midőn valaminek mivolta romlik, meg-, elromlik, s romlás következtében megszűnik, milyen különösen az élőállatra nézve a halál, a növényeket illetőleg a tenyészés szünete. Máskép: *veszedelem*. *Vész ellen védeni életét*. *Vésznek indulni*. *Vészszel fenyegető betegség*. *Marhavész*. 2) Maga azon romboló erő, mely romlást illetőleg halált okoz. *Szélvész, tengervész v. tenger vésze* (Vajdánál) »Az tengeren nagy vész támad« (Pesti Gábor. CXXXIX. mese). *Dögvész, vízvész* (Káldinál), *tűzvész* (Szabó Dávidnál). »És halni mégyen, s győzve jár A vér szent mezején, Vészek körítik homlokát, Erő forr kebelén.« Kölcsey (Hazafiúság).”¹²

A reménytelenség és pusztulás toposzának felépítésében jelentős szerepet játszik egy olyan allúzió-pár, amelynek egyik oldala a politikai szabadságküzdelmekre vonatkozik, a másik pedig bibliai. Az első Jefferson nevéhez köthető, és van egy francia forradalommal kapcsolatos továbbfejlesztése. Jefferson ugyanis egy levelében 1787-ben azt írta William Smithnek, hogy „the tree of liberty must be refreshed from time to time with the blood of patriots & tyrants. It is its natural manure.”¹³ Azaz: „a szabadság fáját időről időre meg kell öntözni a honfiak és a zsarnokok vérével. Ez ugyanis annak a természetes kezelésmódja.” A francia forradalom vérszomjas jogásza, Bertrand Barère (1755–1841) viszont – leszűkítve a vércsapolást – 1792-ben azt mondta, mint XVI. Lajos király perének előadója a Konventben, hogy: „L'arbre de la liberté ne croit qu'arrosé par le sang des tyrans.”¹⁴ Azaz magyarul: „a szabadság fája csak akkor nő, ha zsarnokok vérével öntözik.” (Most nem érdemes utánamenni, hogy milyen ókori latin-görög, illetve arab kertészeti források átpolitikálásáról van szó ezekben a híres, szállóigévé vált kijelentésekben; arra pedig elég csak utalnunk, hogy a szabadság fája mint kézzelfogható jelkép hogyan vált a jakobinizmus megtestesítőjévé.) A *Hymnus* kontextusában a lényeg annyi tehát, hogy a külső ellenséggel folytatott harcokból, illetve belső viszályokból származó véráldozat a magyarok büntetés alatti, tehát „zivataros” évszázadaiban nem érte el célját, vagyis a szabadság visszanyerését. Vagyis megint ott vagyunk a prófétai beszédhelyzet azon pontján, amikor is Jesaja vagy Ézsaiás vagy Izajás (a 19. század elejétől a bibliatudományban már megkülönböztetett, a prófétai könyv egészéről leválasztott 40–55. fejezet ismeretlen szerzője, az ún. Deutero-Ézsaiás) nem csupán a régi bűneik miatt ostromozza a büntetésben lévő és Babilonba hurcolt választott népet, hanem azért is, amiket Babilonban, a fogság idején követett és követ el. Természetesen azért, hogy így nyerje el tökéletes és megdöbbentő hatását a legelején fölgharszó ígért: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, és hirdessétek neki, hogy vége van nyomorúságának, hogy bűne megbocsáttatott; hiszen kétszeresen sujtotta őt az Úr keze min-

den bűneieért.” (Ézs 40,2) Hiszen ez a mintája a mi himnuszunk ígértének, annak, hogy „megbűnhődte már e nép...”¹⁵

Ennyit érdemes figyelembe vennünk az allúzió-pár politikai oldaláról. A másik oldala szintisztán teológiai eredetű, nem egyéb, mint Tertullianus *Apologeticus*ának egy híres helye, amely így hangzik: „Plures effcimur, quotiens metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.” (Többen leszünk, valahányszor kaszálnak bennünket: a vér a keresztények vetőmagva.)¹⁶ Ez két bibliai hely deformációja Pál leveleiből, az egyik az epheszoszi levélből, a másik a zsidókhoz írottból: „Akiben van a mi váltásunk az Ő vére által, a bűnöknek bocsánata az Ő kegyelmének gazdagsága szerint.” (Ep 1,7); „És csaknem minden vérrel tisztítatik meg a törvény szerint, és vérontás nélkül nincsen bűnbocsánat.” (Zsid 9,22) Amikor a liturgiába kerültek, a két szakszó, a *redemptio* és a *remissio* össze is keveredett.¹⁷ Kölcsey versének kontextusában ez nem jelent kevesebbet, minthogy a büntetés alatt álló magyar nemzet sok-sok nemzedékének mártír tagjai hiába ontották véréket, mert annak nem volt megváltó ereje. Nagyon erőteljes kifejezés, akár a biblikus, akár a patrisztikus háttérét nézzük, de a prófétai beszédmódban nélkülözhetetlen azért, hogy hatásosan kiemelhesse azt, hogy nincs más megváltás, csak a Krisztus véres és vértelen áldozata; ezzel a sokkoló, a hiányra drasztikusan figyelmeztető aforisztikus fogalmazású sorral készíti elő az utolsó versszak változtatását, ahol meg nem nevezve ugyan, de megjelenik az egész himnusz, azaz ima megcélzott hallgatója, aki valódi megváltóként tud majd segíteni: Jézus.

Hasonló módon jár el Kölcsey akkor is, amikor el akarja kerülni, hogy valamelyik magyar történelmi szereplőt, uralkodót, fejedelmet vagy politikust lehessen társítani a testvérharcban magukat is rongáló, bűneik miatt pusztuló magyar nemzedékek sorában. Ehhez a legjobb forráshoz nyúl: a zsolnárokhoz. Ezekben belül szinte külön alcsoportot képeznek a barlangi zsolnárok, ahol a felirat szerint a Saul elől bujdosó menekülő Dávid barlangokban húzza meg magát. A történelmi háttérrel Sámuel első könyvében találjuk meg, mégpedig a 13. és 22. fejezetben, továbbá a Krónikák első könyvében (11–15, 24,4). A Kölcsey által leírt helyzetre talán legjobban a bibliai előzmények közül az 1Sám 24. fejezete emlékeztet, ahol az üldözöttet karddal,

azaz fegyverekkel akarja Saul kizavarni a barlangjából, de közben rájön a szükség, leguggol és könnyít magán, mire a menekülő Dávid előjön, de megsajnálja – noha még nem olvashatta József Attilát, de tisztelte a szükségét végző vadállatot, még akkor is, ha az a legrondább vadállat, azaz király (gondolhatta volna jakobinusként) –, és kardjával csak egy szeletet vágott le a guggoló király kaftánjából. Ami pedig a Dávid bujdosására vonatkozó zsolnárhelyeket illeti, legszebb talán az 57. zsolnárt, amelynek már alcíméből kiderül, hogy ebben Dávid a szabaddulásért könyörög: „Az éneklőmesternek az altashétre; Dávid miktámja; mikor Saul elől a barlangba menekült. / Könyörülj rajtam, oh Isten könyörülj rajtam, mert benned bízik az én lelkem; és szárnyaid árnyékába menekülök, amíg elvonulnak a veszedelmek. A magasságos Istenhez kiáltok; Istenhez, aki jót végez felőlem. Elküld a mennyből és megtart engem: meggyalázza az engem elnyelőt. Szela. Elküldi Isten az ő kegyelmét és hűségét. Az én lelkem oroszlánok között van, tűzokádók között fekszem; emberek között, akiknek foguk dárda és nyílak, nyelvök pedig éles szablya.” A másik fontos párhuzam pedig a *Hymnushoz* a 142. zsolnárt: „Dávid tanítása; imádság a barlangban létekor. / Fenszóval hívom az Urat, fenszóval könyörgök az Úrhoz. Kiöntöm előtte panaszomat, kitérom előtte nyomorúságomat, Mikor elcsügged bennem a lelkem. Te pedig tudod az én ösvényemet, hogy az úton, amelyen járok, tört hánytak elém. Tekints jobbra és lásd meg, hogy senki sincsen, aki ismerne; nincsen számomra menedék; senki sem tudakozódik felőlem. Hívlak téged, oh Uram; s ezt mondom: Te vagy oltalmam és örökségem az élőknek földén; Figyelmezz esedezésemre, mert igen nyomorultt vagyok! Szabadíts meg engem üldözőimtől, mert hatalmasabbak nálamnál! Vezesd ki lelkemet a börtönből, hogy magasztaljam a te nevedet! Az igazak vegyenek engem körül, mikor jól teszel majd velem.”

Persze azért Kölcseynek megvolt a véleménye azon magyar királyokról, fejedelmekről, főurakról stb., akik miatt Isten egyre halogatta a megbocsátást. Ez egyértelműen kiderül a forrásként használt Petthő Gergely példából. Lássunk egy idézetsokrot.

1490: II. Ulászló [Petthő természetesen Lászlónak hívja]: „Ennek idejében hajla meg Magyar Országunk Coronája, az Ország is fölötte igen meg romlott vala. Mert a' mit az en-

nek előtte való Királyok kerestek vala, ez lassan lassan mind el-kezdé veszteti”.¹⁸

1526-ról így ír: „Ezen a' mi szerelmes hazánknak, és Nemzetiségünknek siralmas nagy és szörnyű veszedelmén, noha nem csak a' Magyar Nemzetnek maradéka, de az egész Keresztysége-is méltán kesereghetett volna: mind azon átal, találkoztanak sokan, kik a' jámbor iffiú Királynak halálán, nem igen bántodtak, főképpen Zápolya János Vajda a' Királyságnak reménségéért, kit ő régtől fogva fölötte szomjúhozva kívánt vele a' Tisztitül megfosztatott Verbóczy Istvánnal és az ő pártján valókkal edgyütt. Mert ezek értvén Lajos Királynak veszedelmét, az Urakat, és Nemeseket, kik akkor János Vajda mellett valának a' Táborban, szüntelen futtyák, és kerülik vala, sok szép mézes szókkal és magok ajánlásával, hogy idegen Nemzetet ne hoznának bé a' Királyságba, hanem tekintenének a' magok vérekre és Nemzetiségére János Vajdára, ki sok és nagy dolgokban, kiváltképpen pedig a' Keresztes hadnak megverésében szolgált az Országunk, és emelnék őtet a' Királyságra. Ki tudgya, ki légyen oka ennek a' veszedelemnek? én senki fellől semmi bizonyos ítéletet nem tészek, de sokan sokat írnak felölle, mintha szánt-szándékkal, a' Királyságnak kívánságáért nem sietet volna Zápolya János a' Király segítségére jönni az ütközetre. Ki ha bizonyos volna, örökké-való átokra, és szidalomra volna méltó érette Zápolya János. Jól lehet vadnak sokan, a' kik mentik erről a' gyanúságról. Azért tsak az igaz Isten szüveknak által látója és tudója.”¹⁹

A harmadik részt, 1527-től pedig a kettős királyválasztással kezd, amelynek következménye és folytatása az egész rémség, amely a magyar történelmet azóta jellemzi. Hogy ezt milyen fontosnak tartja, azt mutatja az is, hogy az egész könyvben egvedül itt idéz Izajás prófétából:

„Evel, a' két Király választással veszték-el a' Magyarok Országokat, mert a' két Király között-való nagy háborúság, vissza-vonyás, meg-hasomlás, és pártolás miatt, az Országunk teljességgel-való romlása, és veszedelme történék a' Törököktül.

Utínam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua & justitia tua sicut gurgites maris, & fuisses quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui út lapilli ejus, non interiisset, & non fuisset attritum nomen ejus a' faciam mea. Isa. 48. cap. v. 18. 19.”²⁰ (Magyarul: „Bárcsak ügyeltél volna törvényemre, akkor boldogságod hasonlítana a folyóhoz, és igazságosságod a tenger hullámához. Nemzetséged annyi volna, mint a fövény, és ivadékok, mint a homokszem. Neved sohasem tűnne el, és nem halványodnék el szemem előtt.”)²¹

Az 1529. évnél elmondja, hogyan ejtette Zápolya a török kezébe Magyarországot. Ez természetesen megmagyarázza, hogy a mohácsi vész önmagában még kevés lett volna mint vereség, ha nem lett volna olyan egyéniség, aki önként és dalolva vette vállaira azt a bizonyos igát a néhány strófiával előtti szövegnek megfelelően...²² A Zápolyáról mint hazaárulóról és örök átokra méltóról szóló szekvencia eltart egészen 1541-ig, ahol a tehetetlen asszony és csecsemő, valamint a számító Fráter György és Petrovits Péter tettét, amellyel Budát is átadták, bízván a török ígéretében, hogy a fővárost majd visszaadják, amikor János Zsigmond húszéves lesz, egyértelműen úgy magyarázza a szerző, mint Zápolya hajdani bűneinek következményét és mintegy megkoronázását.²³ Majd következik Ferdinánd és Miksa tehetetlensége, amellyel Közép-Magyarország maradék részét is lassan a török kezébe juttatják, Zrínyit Szigetben pedig veszni hagyják.²⁴ Itt talán abba is hagyhatnók a felsorolást, mert a csákányi vérmenyegző dátuma után azonosítható eseményt nem találunk, viszont Kölcsey természetesen az egész könyvet olvas-

ta, ahol például 1606-nál, Bocskai halálánál a szerző megjegyzi, hogy méltán halt meg, Isten büntette őt és büntársait korai halállal, mert összejátszottak a törökkel, majd könyve vége felé Bethlen Gábor harmadik támadásáról beszélve istentelen gonosztevőnek jellemzi őt is, aki újra megbontotta a békességet Ferdinánddal, és újabb török pusztítást bocsátott az országra. Persze már azt hitte vén fejfel, hogy abbahagyhatja a történetírást, de aztán ezt a disznóságot még muszáj megírnia.²⁵

Kölcsey úgy vette át a romlás összes bizonyítékát, hogy nem azonosult egyik párttal se, tehát nagyjából hasonlóképpen ítélt, mint a *Töredékek a vallásról* című sokszor újrakezdett, 1815-től hosszú ideig írott értekezésében, amelyben teljesen felülemelkedik a hagyományos protestáns-katolikus ellentétet és a vele járó egyoldalúságot.²⁶

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy legalább olyan keserűség fojtogatta, mint annak idején az öreg Petthót, hiszen az emberekről általában, a magyarokról meg különösen nem volt túl jó véleménye. Két és fél évvel a *Hymnus* előtt, 1820. november 25-én például így írt Szemere Pálnak: „Mennél tovább élek, Édes Palim, annál inkább útálom az Embert, ezt a nyomorúlt, neveléses, álnok kígyó nemzetséget.”²⁷ (Harminc éves múlt...) Igaz, hogy aztán ezt a kígyóságot, utolsó fennmaradt költeményének tanúbizonyossága szerint természetesen átvitte a magyarokra (ld. *Zrínyi második éneke*), de közben azért a *Hymnusban* felcsillantott prófétai ígéret szellemében – legalábbis egy ideig – megadatott neki, hogy higgyen abban, hogy talán igaza lesz a prófétának, a magyarok vonatkozásában is. Ugyanis Ézsaiás (azaz Deutero-Jesaja) ezt is írta: „Ne emlékeztek a régiékről, és az előbbiekről ne gondolkodjatok! Ímé, újat cselekszem; most készül, avagy nem tudjátok még? Igen, a pusztaban utat szerzek, és a kietlenben folyóvizeket.” (Ézs 43,18-19)²⁸ Hiszen az egész reformkor lényegét ma sem tudja jobban összefoglalni senki, mint azok, akik hittek vagy még mindig hisznek a *Huszt* parancsában, amelyet Kölcsey a különben ossziáni-preromantikus rom- és sír- és kísértetköltészet közismert szereplőjeként feltűnő „rémalak” szájába ad:

„Messze jövőddel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts; s' a' haza fényre derül!”

1 Részletesebben írok erről a *Zászlónk gyakran plántálád...* című tanulmányomban. Művészet és mesterség, tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, szerk. HORNY Ildikó et alii, I-II. kötet, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2016, II, 479–484.

2 Szabó G. Zoltán végleg elosztotta azt a korábban, Gyulai Pál nyomán igen sokszor hangzottotól állítást, hogy „a Magyar nép zivataros századaiból” csupán a cenzúra megtevésztésére szolgáló alcím lenne; az alcím is, ebben a formában, magától Kölcseytől származik. Vö. KÖLCSEY Ferenc: *Versek és versfordítások* (Kölcsey Ferenc Műveinek Munkái, kritikai kiadás), s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 717, ill. részletesebben: SZABÓ G. Zoltán: *Kölcsey Hymnusáról*, ltk, 1998, 114–144.

3 Azt a hibás közvélekedést pedig, amely főleg Mészöly Gedeon nyomán terjedt el, hogy ti. a polgárháborúra vagy hasonló belső meghasonlásra vonatkozó sorok történeti érvénye kiterjeszhető Bocskaitól kezdve egészen a Rákóczi-korig, a teljes 17. és részben még a 18. századra, sőt egyesek szerint még a 18. század végi nemesi ellenállásra is, szintén Szabó G. Zoltán cáfolta, vö. KÖLCSEY: id. kiad., 731–732, illetve SZABÓ: i. m., 114–120.

4 PETTHÓ Gergely: *Rövid magyar Krónika* [...], Kassán, 1753, 127–128. Hasonmás kiadása: Dharma Kiadó, Bp., 1993. Ez a kiadás az eredeti Petthó Gergely-féle művön kívül, amelyet kéziratból Zrínyi Miklós adott ki, tartalmazza a mű Spangár András jezsuita által írott folytatását is: *A Magyar Krónikának [...] negyedik, ötödik és hatodik része* [...], 1627. esztendőitől fogva 1632. esztendőig, amelynek kiadója Kálnoky Sámuel erdélyi kancelláriai tanácsos volt.

5 Részletesen ld. KÖLCSEY: id. kiad., 105–111, jegyzet: 766–778. A Fenéry Gyula-kritika szövegét is közli: i. m., 775–778.

6 Az 1572. év után Petthó (id. kiad., 124.) a következő megjegyzést teszi: „NB Edig-való irásomat szedegtettem nagy szorgalmatossággal egybe, sok rend-béli fő Historicusokból, tudni-illik Bonfinius Antalból, Jóviusból, Súrúsi Lőrinczből, Thuróczi Jánosból. (Ronsoni Péterből, Heltai Gáspárból, és Tinódi Sebestyénből; ezek Erdélyi Magyar Historicusok.) Továbbá, Vrámezc Antalból ki a' Horvát Országi dologról jól írt, és Istvánffy Miklósól ki a' mi időnkben írta a' Magyar Országi Historiát. Azért, ha valami fogyatkozás avagy vétek eset írásomban, azt senki ne tulajdonítsa énné-

kem. Ezután immár bizonyos dolgok következnek, úgy mint mellyek mi időnkben történtek, a' kikben magam-is forgattam, kiket pedig sok fő rend-béli bizonyos és hitlere méltó személyektől-is így érttettem és hallottam, a' mint meg-vagyok írva.” – A felsorolt historikusok közül csak a rejtélyesnek látszó Ronsoni Pétert szeretném megmagyarázni, ő ti. Petrus Ransanus avagy Pietro Ranzano. Vramecz Antalnak, a varadi, majd zágrábi kanonoknak és horvát nyelvű történetíró krónikájának sajnos nincsen magyar fordítása.

7 ISTVÁNYFI Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában, 3 kötetben, I/3, 25–34. könyv, 35–38. könyv (vázlat) (Történelmi Források, I.), s. a. r. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2009, 51. – A latin eredeti: Nicolai ISTHMANI Pannoni, *Historiarum de rebvs vngaricis, Libri XXXIV. [...]*, Coloniae Agrippinae, Hierati, 1622, 559–560. „[Hasanes Sigethi praefectus nostra vastat] Sedatis in praesens qualicunque ratione domesticis tumultibus, ad comitia Bohemiae, relicto Viennae ad res suo nomine gubernandas, Ernesto fratre, Pragm discissit: fuereque aliquamdiu quietia omnia, donec hostes pacem pati nequeantes, nouam in partes ceterioris Vngariae superioribus bellis intactas excursionem fecissent. Hazanes siquidem Sigethi praefectus, stature pusillus, ideoque ex re cognomen nactus, cum valida Turcarum manu, Arrabonem flumen ad Chacanium, non procul Querwendio sitam transiecit, ibique quosdam non obscuri nominis viros, nuptiis forte vacantes improviso adortus, nuptiis & gaudio repente in luctum & lachrimas versis, partim cecidit, partim in captiuitatem abduxit: eodemque impetu pagum diripuit & incendit. Solus Lupus Pottondius, veteranus miles, domum, inquam è nuptiis se proriperat, ab Turcis magna vi opponantibus fortiter defendit, seque & eos, qui intus erant, sclopetis rem gerendo incolumes seruauit.”

8 KÖLCSEY: id. kiad., 773–774.

9 Horváth János vonatkozó Kölcsey-tanulmányának azóta van új kiadása: HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái, III.* (Horváth János Összes Művei), szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2007, 874.

10 Az ugyanebben a keresztes hadjáratban résztvevő osztrák vezérről, aki ott maradt valóban II. Endre távozása után is, és részt vett Damietta ostromában, Babenberg V. Lipót hercegről, szintén sok legenda maradt fenn, többek között ami a zászlót illeti, neki köszönhető a piros-fehér-piros osztrák nemzeti trikolor, ugyanis fehér övnek csak a közepe maradt tiszta, mert a két szélét összemocskolta az általa levágott pogány vére. (Vö. Kiss Farkas Gábor: *Martius/Marcius, Marti Austrii sacer, Az osztrák Márs szent hava = Fasti Austriae 1736, Ein neulateinischer Gedicht in fünfzehnten europäischen Sprachen*, hrg. Franz RÖMER, Herbert BÄMER, Elisabeth KLECKER, Christian GASTGEER, Wien, Praesens Verlag, 2015, 73–83.) Minderről, illetve Kölcseynek a keresztes hadról írott balladájáról (*Róza*, 1814), valamint a keresztes hadjáratok egész korszakára vonatkozó véleményéről és a *Töredékek a vallásról* c. tanulmányában idézett példáról külön tanulmányban fogok írni.

11 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich, 1862–1874, VI, 1215–1216. – Láthatjuk tehát, hogy a „ziv” szerepel a „zivatar” gyökéknél. Mint tudjuk, ezzel Vörösmartyó el is játszik a *Délszigetben*: „Hej! ziv, ziv, zivatar vagyok én, fia a zivatarnak, / Forgó szél vagyok én, levegőj fenékten örvény, / Örvény a földön; örvény a tengerek árján.”

12 CZUCZOR – FOGARASI: i. m., VI, 971. – A szócikkben például idézett és egy *Hazafiú-ságnak* elkeresztelt versből való idézet nem egyéb, mint a *Fejdelmünk, hajh...* (1814) c. költeménynek, amely sokszor *Rákóczi, hajh...* címmel szerepel, a kilencedik verszaka. (Érthető, hogy a Bach-korszakban politikai fogolyként büntetését töltő Czuczor címváltoztatást hajtott végre.) Az összes címváltozatról vö. SZABÓ G. Zoltán: *Öncenzúra és szövegkitaláltság*, 2000, (2001)8, 59–71.

13 <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96oct/obrien/blood.htm>

14 https://en.wikiquote.org/wiki/Bertrand_Barère_de_Vieuzac

15 Külön tanulmányt készítek a *Hymnus* teológiájáról. Itt csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy Ézsaiás ezen helyére már Varga István, akkori debreceni teológiai-professzor, Kölcsey kedves tanára, akit egy levelében dicsér Kazinczynak, felhívta a figyelmet bibliai hermeneutikája egy helyén. – Vö. a költemény teológiai hátteréről szóló eddigi tanulmányokat a következő kötetben: *A nemzet imája: Tanulmányok a Hymnusról, összeállította POMOGÁTS Béla*: Nagyvárad, Pro Universitate Partium Alapítvány, 2007. Különösen a következőkre gondolok: DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya* (eredetileg: Álföld, 1996/12, 66–80; e kötetben: 154–170); TAXNER-TÓTH Ernő: *A Hymnus: könyörgés és büntetés* (307–316) és Cs. VARGA István: *„Isten, áldd meg a magyart...”* (327–369).

16 TERTULLIANUS: *Apologeticum* (sic!), L. 13. (Carl Becker kiadásában.)

17 Például Bánk József így idézi latin közmondásgyűjteményében: „Sine sanguinis effusione non fit redemptio” BÁNK József, *3800 latin bölcsesség latin és magyar nyelven*, negyedik kiadás, h.n., é.n., Novella Kiadó–Szent Gellért Kiadó és Nyomda.

18 PETTHÓ: i. m., 88–89.

19 *Uo.*, 100.

20 *Uo.*, 103.

21 Petthó természetesen katolikus volt, ezért idézzük most a Szent István Társulat legújabb, 2013-ban megjelentetett bibliafordítását.

22 PETTHÓ: i. m., 105.

23 *Uo.*, 112.

24 *Uo.*, 122.

25 *Uo.*, 206–209.

26 Vö. KULIN Ferenc: *Kölcsey Ferenc Töredékek a vallásról című tanulmányának eszméletörténeti helye = Uő: Küldetésstudat és szerepkérés*, Bp., Argumentum, 2012, 56–81.

27 KÖLCSEY Ferenc *Levelei*, II, 1820–1831, s.a.r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007, 17, vö. 494–496.

28 A prófétai teológia egy méltán híres kutatója pontosan e két verset választotta műve mottójául. Ld. Gerhard von RAD: *Az Ószövetség teológiája, II. kötet, Izrael prófétái hagyományainak teológiája*, Bp., Osiris, 2007, 7.